

Als een Daniël in de Leeuwekuil

Enkele conceptuele opmerkingen
betreffende nationalisme

LUC BOEVA

Een recente publikatie van de Knack-journalist Marc Reynebeau (*Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw*, Leuven, Van Halewijck, 1995, 306 p. ISBN 90 5617 004 X) biedt de gelegenheid om de stand van zaken van het wetenschappelijk onderzoek betreffende nationalisme en natievorming kort te belichten.

De aanleiding voor het boek was de bevinding van de auteur dat 'Vlaanderen', ook binnen de Vlaamse Beweging, als concept vaag blijft, maar volgens hem in het publieke forum toch een 'geloofszaak' aan het worden is. Reynebeau, historicus van opleiding, probeert daarom het begrip te definiëren door de geschiedenis ervan na te gaan, ook al omdat de Vlaamse Beweging een uitgesproken historische dimensie bezit en cultiveert en daardoor 'belast' zou zijn met mythen. De tweede motivering voor zijn aanpak, dat de Vlaamse Beweging tot hiertoe als enige zelf haar eigen geschiedenis heeft geschreven en zodoende een monopolie in de beeldvorming verworven heeft, lijkt een toch wel erg pretentieuze negatie van het wetenschappelijk onderzoek van pakweg de laatste twintig jaar terzake. Op de kaft staat zelfs dat *"tot hiertoe [het flamingantisme] meestal als een geïsoleerd verschijnsel bestudeerd [werd], vanuit een ideologische of moralistische visie"*, wat evenwel tegengesproken wordt door de uitgebreide bibliografie achteraan in het boek zelf (tenzij de auteur de productie van bijvoorbeeld de Vlaamse universiteiten of de bijdragen in dit tijdschrift onverkort tot de strijdliteratuur rekent).

Het boek bestaat uit drie delen: eerst wordt het theoretisch kader geschetst, waaraan vervolgens de geschiedenis van (het identiteitsgevoel in) wat we nu Vlaanderen noemen, getoetst wordt vanaf de Middeleeuwen; tenslotte geeft de auteur een beeld van de huidige situatie en formuleert hij een toekomstvisie.

De plaats is hier te beperkt om dit ambitieus werk in detail te bespreken. Het historisch overzicht, niet op eigen bronnenonderzoek maar op de literatuur terzake gebaseerd, is veelal correct, hoewel aan de soms weinig of niet onderbouwde interpretatie later eventueel partiële besprekingen kunnen gewijd worden. Het lijkt in eerste instantie echter aangewezen vooral aandacht te besteden aan de invalshoek die de auteur gebruikt heeft om de Vlaamse(Vlaams-nationale) geschiedenis te interpreteren.

In het eerste gedeelte zet de auteur de ‘modernistische’ theorie uiteen van de (onlangs overleden) Cambridge-antropoloog Ernest Gellner. Die stelling luidt dat natievorming pas noodzakelijk werd in een industriële, moderne samenleving; voorheen waren de sociale verschillen cultureel geconsacreerd geweest. Nationalisme volgt in deze optiek dus uit de modernisering (met taal als belangrijkste factor). Deze ‘contextualistische’ theorie werd echter in vraag gesteld door anderen die meer de klemtoon leggen op de ‘primordialistische’ elementen in het nationalisme, zoals ondermeer Anthony D. Smith, socioloog aan de *London School of Economics*. Hij voerde aan dat al tijdens de Middeleeuwen binnen de elite van adel en clerus (in Engeland en Frankrijk) nationale identiteiten ontstaan waren. Door geprolongeerde oorlogen (als externe bedreiging) en vooral (weldoend) staatsingrijpen werd een nationale gemeenschap in het leven geroepen die zich identificeerde met staats(nationale)-symbolen. De Berlijnse historicus Hagen Schulze (in *Staat und Nation in der europäischen Geschichte*, München, 1994) poneerde van zijn kant dat de natievorming in Europa al vanaf de 15de eeuw een aanvang nam, zij het aanvankelijk enkel gedragen door een elite. De Sorbonne-historicus Bernard Guenée schreef (in *L’Occident au XIV et XV siècles*, Paris, 1971) dat de staat in de late Middeleeuwen stabiel was naarmate de bevolking een ‘nationaal’ identiteitsgevoel bezat. Recentelijk kan bijvoorbeeld nog de theorie van de historisch-sociologe Liah Greenfeld vermeld worden (*Nationalism: five roads to modernity*, Cambridge (Massachusetts), 1992), die nationalisme laat voorafgaan aan modernisering en het natie-concept laat ontstaan ten tijde van de Engelse Rozenoorlogen in de 15de eeuw.

Reynebeau laat echter na ook maar te verwijzen naar die of andere invalshoeken, maar stelt het integendeel voor alsof Gellners theorie het algemeen aanvaarde paradigma is. En dit terwijl E. Gellner zelf onlangs stelde dat “*the theoretical understanding of nationalism is an open and contentious field in which there is little that is fully established*” (in *Introduction to notions of nationalism*, o.r.v. S. Periwal, Budapest, 1995, p. 7). Tevens blijft de auteur het in de wetenschappelijke literatuur toch al geruime tijd verlaten onderscheid hanteren tussen staatsnationalisme (door hem “*patriottisme*” genoemd) en volksnationalisme (dit is voor hem “*nationalisme*” zonder meer) én er ethische kwalificaties aan toevoegen. Volgens hem is het eerste, door de Franse Revolutie geïntroduceerde, model, het gevolg van een wilsdaad (“*de vrijwillige adhesie van de politiek bewuste burger*”); het ontstond binnen de staat, die er een instrument van werd, als uiting van de moderne cultuur. Bij het tweede concept “*nationalisme*” is omgekeerd de natie op zoek naar een staat, om ermee samen te vallen. Na een uitweiding van verschillende bladzijden hierover besluit de auteur echter: “*De gelijkensis tussen het romantisch nationalisme en het Franse, politieke natie-model is frappant, vooral daar waar het romantisch nationalisme een ijzeren driehoek construeert tussen cultuur, natie en staat*” (p. 31). Immers, ook in Frankrijk ging men op zoek naar culturele

identiteitskenmerken om de natie te definiëren en konden en kunnen bijvoorbeeld Bretoenen of Basken zich niet onttrekken aan de Franse natie (*la France éternelle*). Dit is dus inderdaad een “*wat artificieel onderscheid [...] aangezien elk nationalisme naar staatsvorming tendeeert*” (p. 38). Toch wil de auteur een inhoudelijk verschil blijven zien: de politieke natie verwijst naar een concrete zichtbare groep mensen, terwijl de culturele natie ‘mystieker’ is, want refererend naar taal, leefgewoonten en genetica. Het romantisch nationalisme nam elementen over van het Franse staatsnationalisme, maar gaf er een andere invulling aan: het wil immers een voortzetting van het verleden zijn, daar waar de patriottische natie juist een radicale breuk wil vormen. De ruimte is hier te beperkt om de verschillende argumenten te bespreken die Reynebeau aanhaalt om het staatsnationalisme a-cultureel te maken. Uiteindelijk komt hij toch weer bij de cultuur uit: zoals onlangs nog werd betoogd door William Bloom (in *Personal identity, national identity and international relations*, Cambridge, 1993), dwingt het identificatiegedragsimperatief de mens voor zijn psychologische veiligheid te streven naar de vereenzelviging van cultuur met politiek; in alle tijden van crisis worden immers door het individu middelen gezocht om psychologisch de ervaringen en percepties van de veranderende economische, sociale en politieke werkelijkheid te kunnen verwerken. Reynebeau dient dan ook uiteindelijk toch te besluiten dat het culturele artefact natie een soort ‘noodzakelijk kwaad’ is, “*een relatief begrip [...] ze maakt de communicatie mogelijk en creëert het culturele universum waarin zich het hart van de identiteit bevindt*” (p. 49).

In het tweede deel van het boek wordt eerst nagegaan hoe België en Vlaanderen in de geschiedenis van het afgelopen millennium geprojecteerd werden om deze politiek-geografische eenheden als een logisch gevolg van de traditie te doen lijken, en in hoeverre dit met de werkelijkheid overeen komt. De auteur beschrijft hoe vanaf de twaalfde eeuw er zich een machtsdynamiek ontwikkelde tussen drie polen: de staat (de vorst), de lokale machtshebbers (in semi-autonome staatjes) en de grote massa. De uniformiserings- en unifiëringstendensen kwamen in de Bourgondische Nederlanden steeds van bovenuit; het eenheidsbesef tijdens de 15de eeuw werd enkel weerspiegeld in het dynastische bindmiddel. Ook dient de opstand tegen de vorst in de 16de eeuw niet als een nationale strijd geïnterpreteerd te worden, maar als een noodzaak om de krachten te bundelen ter bestendiging van de eigen macht. Dit bleef overigens een constante tot en met de Brabantse Omwenteling. Een heel nieuw tijdperk brak aan bij de inval van de Fransen op het einde van de 18de eeuw: de standenmaatschappij werd weggeveegd en het particularisme gesmoord in een gecentraliseerde staat. De institutioneel-geografische kaders van de klassieke machtsuitoefening verdwenen. Zoals sommige voorgangers op dit glibberige pad zoveel mogelijk nationaal identiteitsgevoelen in de Nederlanden voor de 19de eeuw trachten te ontwaren, ziet Reynebeau, vrij voorspelbaar, in eender welke geconcentreerde belangenverdediging geen zweem van

eenheidsgevoel, ook al is het louter accidenteel en heeft het niet in het geringste met ‘voorbestedmdheid’ te maken.

Het grootste stuk van dit middendeel wordt dan logischerwijze ingenomen door een beschrijving van de evolutie die de Vlaamse Beweging en het Vlaamse natie-concept de laatste twee eeuwen hebben doorgemaakt. De auteur bezondigt zich hierbij geregeld aan semantische slordigheden: zo gebruikt hij verschillende malen de term “*nationalistisch*” voor de 19de-eeuwse flaminganten. Maar op een andere plaats noemt hij ze dan weer “*pre-nationalisten*” (p. 126; zie ook bv. p. 133, 140-141, 148) en beschrijft hij de Vlaamse Beweging toen als louter cultureel en niet-politiek (“*Van een eis tot congruente samenvallen van de natie met een eigen staat, wat hier verderop als Vlaams-nationalisme wordt aangeduid, is de hele 19de eeuw door echter geen sprake*”). Het nationalisme stricto sensu in Vlaanderen ontstond immers eerst vanaf de Eerste Wereldoorlog (zoals Reynebeau zelf beaamt op p. 168: “*het flamingantisme was een Vlaams-nationalisme geworden*”): het ware dan ook minder verwarrend geweest de hele beweging tot het begin van de 20ste eeuw ‘nationaal’ (i.p.v. ‘nationalistisch’) te noemen.^(°) Ook het (herhaaldelijk) gelijkstellen van ‘franskiljon’ met ‘verfranste Vlaming’ (bv. p. 124) is storend. Tevens schrijft hij de Vlaamse Beweging soms exclusieve kenmerken en standpunten toe die in veel bredere dan louter de flamingantische kringen verspreid waren. Zo lijkt de angst voor mogelijk Frans annexionisme nu misschien wel “*atavistisch*” (p. 121) maar niet alleen was dit in het midden van de 19de eeuw, vooral na de staatsgreep van Lodewijk Napoleon, geenszins denkbeeldig, die vrees werd ook door de Belgische overheid gedeeld. “*Opnieuw valt het op hoezeer de middeleeuwse glorie van Vlaanderen als een referentie [door de flaminganten] werd voorgehouden*”, merkt hij op (p. 142): dat was echter a fortiori het geval voor de Franstalige Vlaamse schrijvers toen. Wat bovendien afbreuk doet aan de informatieve waarde van het boek, zijn de ethisch-afkeurende kwalificaties waarmee de auteur steevast de Vlaamse Beweging beschrijft, ook bij de meest logische maatschappelijke ontwikkelingen. Zo ‘verwijt’ hij de flaminganten tijdens de 19de eeuw dat ze “*allemaal tweetaligen waren, wier professioneel leven, en deels ook hun sociaal leven zich grotendeels in het Frans voltrok. Vlaams-nationalisme was vrije-tijdsnationalisme*” (p. 136). Het argument kan echter omgedraaid worden door erop te wijzen dat ze juist in de contramine gedreven werden doordat ze beroepsmatig en sociaal gedwongen waren een andere taal te gebruiken. En op pp. 139-140 tekent hij niet

(°) Indien men evenwel toch de term nationalisme voor de beide periodes wil gebruiken, kan men eventueel **Vlaams nationalisme** (zonder koppelteken) reserveren voor de Vlaamse nationale beweging vóór de Eerste Wereldoorlog en **Vlaams-nationalisme** (mét koppelteken) voor de gepolitiseerde Vlaams-nationalisten na 1914-1918. (Met dank aan L. Vos.)

zozeer een socio-psychologisch profiel van de gemiddelde flamingant, maar pleegt hij een karaktermoord, die mutatis mutandis op elke agitator van eender welke beweging kan begaan worden. Geldingsdrang, statuszoekerij, behaagzucht enz., en de woorden en daden om dit onbewust te negeren of bewust te camoufleren, zijn des mensen en niet alleen eigen aan flaminganten.

De auteur concludeert dat het flamingantisme tijdens het Interbellum een kleinburgerlijk gevoelsnationalisme was van de Vlaamse subbourgeoisie, die zich tussen de arbeidersbeweging en de werkelijke maatschappelijke elite bevond (p. 182). Reynebeau loopt hier vooruit op de tien "*besluiten*" betreffende de Vlaamse Beweging waarmee hij dit deel afsluit (p. 239-250). Hij stelt daarin achtereenvolgens dat ze zich altijd binnen de sociale middengroepen gesitueerd heeft, en dat ze voor het overgrote deel van de tijd afzijdig gebleven is van de sociale beweging ("*waardoor ze geen enkele verdienste heeft verworven in de sociale noch de politieke ontvoogding van het Vlaamse volk*" (p. 241)). Het was ook een zelfbedieningsnationalisme, dat tendeerde naar buiten-parlementaire werking en ondemocratische middelen. De Vlaamse Beweging is bovendien voortdurend verdeeld geweest en dus onmachtig en beperkt als politieke kracht en neigde hierdoor naar negativisme en underdog-denken. Ze is trouwens achterhaald, vindt Reynebeau, want haar taal-nationalistische aspiraties werden gerealiseerd. De auteur stelt zich hierbij de vraag hoe ondanks die zwakte en langs democratische weg dan toch een Vlaamse natie tot stand is kunnen komen en vooral wat de verdienste van de Vlaamse Beweging hierin geweest is: volgens hem heeft ze vooral een zweepfunctie gehad, als agitator in de marge die de problemen zichtbaar maakt. De auteur maakt tenslotte de hypothetische oefening hoe België er zonder de Vlaamse Beweging uit had gezien en concludeert dat misschien het Nederlands er zou uit verdwenen zijn (zonder dat Reynebeau er overigens graten in had gezien). Uiteindelijk besluit hij dat gezien de sociale connotaties die de taal de laatste eeuwen gekregen heeft, de Vlaamse Beweging als het ware onvermijdelijk was; hij stelt ook dat ze wellicht socialer was geweest zo ze enkele decennia later ontstaan was.

In het laatste deel van dit boek wordt een analyse van het huidige (Vlaams-)nationalisme gemaakt en tekent de auteur ook enkele lijnen naar de toekomst toe. Reynebeau plaatst hierbij nationalisme op één lijn met andere politieke stromingen en definieert het als goed verpakt groepsegoïsme, met een moreel, ideologisch en/of economisch programma. Flaminganten of Vlaams-nationalisten worden dan ook stevast in zoveel woorden beschreven als vertegenwoordigers van een gefrustreerde middenklasse, die enkel het eigenbelang op het oog heeft. Andere nationalismen werden echter voordien door de auteur meer ontzien: "*Niet ten onrechte voelde Wallonië zich door het kapitaal in de steek gelaten*" (p. 215), m.a.w. hier geen sprake meer van "*frustratie*" of "*revanchisme*". Het is ook telkens "*Wallonië*", dus de hele regio en de complete bevolking, die achter een gerecht-

vaardigde eis staan en niet zoals in Vlaanderen een gefrustreerd groepje statuszoekers en fortuinjagers. Een betekenisvol voorbeeld vinden we op p. 217, waar het begrip “*Waaals industrieel monopolie*” niet tussen aanhalingstekens staat, met andere woorden dus niet gerelativeerd wordt, wat slechts enkele regels daarboven wel het geval is wanneer er sprake is van het “*rechtmatig Vlaams aandeel*” bij legeraankopen. Reeds op p. 25 schreef de auteur “*Aan de overkant van de taalgrens, waar het klassiek nationalisme op onbegrip stuit omdat men er het verschijnsel nauwelijks kent*”: dat het Waals congres van 1945 in meerderheid stemde voor separatisme, wordt verderop dan ook nogal verrassend gelijkmoedig vermeld (p. 213). Reynebeau duidt het nationalisme ook als “*een teken van dieper liggende spanningen, angsten en ambities bij wie het nationalisme uitdraagt*” (p. 263), eerder een ziektesyntoom dan een diagnose (p. 272). Hij doelt hiermee op een door hem nieuw genoemd soort nationalisme dat niet voortkomt uit een bepaalde traditie, maar een antwoord vormt op de achteruitgang van de eigen sociale positie, een evolutie die verergerd wordt door de afbraak van de traditionele maatschappelijke bindingen: de crisis van de *Gesellschaft* die uitweg zoekt in een *Gemeinschaft* en het zoeken naar een identiteit. Net zoals de heterofobie waarvan Reynebeau en passant ook het communautarisme beschuldigt, lijkt dit o.i. echter niet speciaal modern-nationalistisch. Dat dit “*de afkeer van veel Vlaams-nationalisten voor de multiculturaliteit* [verklaart]” (p. 269) kan enkel als men een toch wel belangrijk deel van deze politieke stroming buiten beschouwing laat. In aansluiting daarbij veegt Reynebeau elke reserve tegenover de culturele impact van het Europese eenwordingsproces van tafel, door te stellen dat dit “*nergens op [slaat] want talen en culturen gaan pas teloor wanneer ze in onbruik geraken en dat gebeurt pas wanneer ze hun efficiëntie verliezen en bijgevolg dysfunctioneel worden*” (pp. 269-270). De auteur stelt dit zo toch wel erg naïef voor als een soort ‘natuurlijk’ proces en niet als een door politieke, sociale en economische factoren actief bepaalde evolutie (die trouwens door het nationalisme juist wil beheerst worden). Maar de auteur heeft wel begrip voor het Franse voorstel om het aantal officiële werktalen van de Europese Unie te beperken tot de vijf grootste want dit was niet anders dan “*een wanhoopspoging om de plaats van het Frans te vrijwaren*”, iets wat volgens Reynebeau door het Vlaams-nationalisme, gezien “*zijn klassieke anti-Franse verblinding*”, beschouwd werd als een “*gemene streek, bedoeld om de kleine talen uit te rangeren*”. Is het hierbij niet contradictorisch dat juist dit streven om de Europese Unie taalpluralistisch te houden in dezelfde paragraaf geduid wordt als een “*scherm waarachter een uitgesproken verzet schuilgaat tegen de Verlichtingsideeën en de daaraan verbonden ideeën van gelijkwaardigheid en pluraliteit*” (p. 271)? In zijn pleidooi voor de staat als enig referentiekader, heeft de auteur steeds de Belgische staat voor ogen. Argumenten hiervoor zijn nogal eens verrassend: zo zou alleen het Belgische kader garant kunnen staan voor “*de suprematie van het Nederlands*” (p. 271). Daarenboven bezit de Belgische staatsstructuur luidens de opiniepeilingen een

legitimiteit “in de mate dat ze wel degelijk de dominerende, gemengde natiegevoelens bij de bevolking weerspiegelt” (p. 274) (nationalisme is in dit geval dus wél salonfähig): de auteur zou er wellicht goed aan doen ondermeer Arnold Toynbee’s monumentale *Mankind and Mother Earth. A Narrative history of the world* (Oxford, 1976) te lezen om het efemere van eender welke (Vlaamse, Belgische) politiek-territoriale constructie in te zien. Wel aanvaardt Reynebeau “het zoeken naar een passende staatsordening” (p. 276), zonder dat dat hoeft te leiden tot separatisme. Dat is voor Vlaanderen zelfs uit den boze, want het heeft geen democratische legitimiteit, het is niet bevorderlijk voor de democratische politieke participatie van elk individu en “de vorming van een aparte staat moet berusten op de aanwezigheid van een voldoende homogene cultuur die het hele dagelijkse leven doordrenkt en zich voldoende onderscheidt van andere culturen. Een dergelijke, noodzakelijkerwijs gesloten eenheidscultuur bestaat niet” (p. 276). Dit is één van die slordige, ondoordachte stellingen die ongeveer alles wat de auteur daarvoor en daarna aanvoert, compleet tegenspreken; daarenboven sluit Reynebeau, op zijn Fukuyama’s, zo elke verdere staatkundig-territoriale evolutie voor altijd uit (en kan het zelfs geïnterpreteerd worden als een – uiteraard ongewild – pleidooi voor etnische zuivering...). Het voornaamste argument om aan een nationaal en Europees ‘uitgehoud’ België vast te houden, is volgens de auteur dat het een ruimte van de vrijheid is geworden die alle nationale of andere exclusieven verhindert. Het is een metafoor geworden voor een klassiek vaderland dat ‘verdampt’ is en in zijn tegendeel is omgeslagen: een vrije ruimte waar elk patriottisme onmiddellijk hoogdravend en lachwekkend wordt. Dit is feitelijk de toepassing van wat Reynebeau in het eerste, theoretische, deel bepleitte en wat nochtans altijd opnieuw stukliep op de noodzaak voor elke gemeenschap/staatkundige constructie, ook de ‘burgerschapsnatie’, om over een culturele identiteit te beschikken die ‘ingevuld’ is. “De metafysica van de identiteit lost op in de confrontatie met de staat” (p. 280) wordt in de praktijk steeds weerlegd door de inspanning die elke staatkundige constructie zich getroost om een *idée-force* (P. Fougeyrollas, *La Nation*, Paris, 1987) te propageren: is ‘Europa’ hiervan geen voorbeeld? Dat hij zichzelf “Nederlandstalige Belg” noemt, verschuift enkel het probleem: dit is immers geen inhoudsloos, ‘leeg’ begrip, maar houdt eveneens een vorm van identiteit, een exclusiviteitskwaliteit in. Een oplossing reikt de auteur zelf aan onder de vorm van de subsidiariteit of gradatie in nationale autonomie. “Het Belgisch systeem zou theoretisch als een schoolmodel voor de goede werking van de subsidiariteit kunnen dienen” (p. 281). Hij ziet hierin een historische kans voor de Vlaamse Beweging: “Vanuit haar democratische traditie moet zij erin kunnen slagen om een nieuwe definitie te ontwerpen waarmee Vlamingen zich een plaats kunnen zoeken in een door de subsidiariteit beheerste, federale en democratische structuur van gelaagde en getrapte loyauteit, solidariteit, participatie en engagement, van laag naar hoog. Om van Vlamingen definitief Europeërs te maken” (p. 281).

De oplossing die de Knack-journalist hierbij voorstelt voor het probleem van de minderheden, namelijk het toekennen van rechten aan individuen en niet aan volken of minderheden, werd lange tijd na de Tweede Wereldoorlog nog gepromoot. Hierbij vormden de rechten van minderheden onderdeel van de mensenrechten en was het lid van de minderheid het rechtsobject en niet de minderheid als groep. Volledige gelijkheid in rechte kan echter ongelijkheid in de feiten veroorzaken en al in 1975 werd bij de Slotverklaring van de CVSE in Helsinki dit denkpatroon doorbroken en in 1992 in de VN-verklaring van de Rechten van Vertegenwoordigers van Nationale, Etnische, Religieuze en Culturele Minderheden zelfs volledig verlaten. Het nieuwe uitgangspunt was dat er wel degelijk twee soorten rechten bestaan op dit vlak, waarbij de rechten van gemeenschappen als een aanvulling van de Rechten van de Mens beschouwd worden: *“het recht van het subject op communautaire opname: elk individu heeft recht op zijn cultuur, [maar] geen enkele cultuur heeft recht op het individu”* (R. Lafont, in H. Giordan, *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et Droits de l’Homme*, Paris, 1992, p. 22). In die optiek bestaat de democratie slechts bij de gratie van een individuele én collectieve identiteit.

De auteur poogt, zoals al eerder vermeld, voortdurend elke vorm van identiteit te kenschetsen als een illusie, ook diegene die louter gekleurd is door de ruimte waarin men leeft. Reynebeau (die hierbij soms onwillekeurig aan Vader Cats doet denken) slaagt er echter niet in, evenmin als degene die probeert de onveranderlijkheid van die identiteit aan te tonen. Voor beide denkprocessen geldt nog altijd wat de Engelse auteur Aldous Huxley schreef (in *Point Counter Point*, 1928): *“[...] the real charm of the intellectual life [...] is its easiness. It’s the substitution of simple intellectual schemata for the complexities of reality”*. Na een hele omweg moet de auteur dan ook terugkomen tot de nationale idee en de nationale identiteit als ‘onontbeerlijke illusie’, aanvaardend dat er geen universele mensen zijn zonder geschiedenis, maar dat ze uiteraard meer zijn dan het product van de geschiedenis van hun eigen toevallige natie of cultuur. Maar *“een identiteitsbesef dat tot maatschappelijke integratie moet leiden, kan niet worden opgelegd in zijn ideologisch altijd dubieuze volksaard-variant. Zo’n identiteit moet integendeel op het forum van de concrete dagelijksheid tot stand worden gebracht”* (p. 236). Dat kan volgens de auteur onder de vorm van het ‘constitutioneel patriottisme’ (*Verfassungspatriotismus*) van Jürgen Habermas. Hierin zijn er grondregels die de openbare sfeer moeten vrijwaren van (nationale) exclusieven. Dit publieke domein is echter *“begrensd tot zij die dezelfde concrete historische ervaring en politieke cultuur delen: de natie die de mensen bindt op basis van gedeelde ervaringen en loyauteiten”* (p. 283). Zo geformuleerd sluit deze Rousseaanse idee, gebaseerd op geschiedenis en belangenverdediging, alvast de migranten uit van het democratisch debat. De politiek filosoof Charles Taylor zette bovendien al enige tijd geleden vraagtekens bij dit ‘diskursieve tegengif’, door erop te wijzen dat ook een louter procedurale consen-

sus onvermijdelijk gebaseerd is op premissen van waarden en belangen die evenzogoed geëxpliciteerd dienen te worden (zie hierover recentelijk ook: Dominique Schnapper, *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*, Paris, 1996). Het is ook geen oplossing bij het zoeken naar een middenweg tussen de homogeniserende eis tot erkenning van de gelijkwaardigheid en de etnocentrische compartimentering; concreet biedt het bijvoorbeeld geen soelaas bij het zoeken naar een Europese identiteit.

Bij zo'n ambitieus project als dit boek is het gebruikelijk dat contradicties in de gedachtengang, gewone slordigheden en feitelijke onjuistheden een auteur licht vergeven worden. Ook een stellingname in het historisch debat is onontkoombaar en kan vruchtbaar zijn. Evenwel worden de beloften op de kaft dat er een vergelijking zou gemaakt worden met buitenlandse bewegingen en vooral dat er niet zou gemoraliseerd worden, niet of nauwelijks gehouden. De achterhaalde invalshoek en het op verschillende plaatsen 'gekleurd' en soms ronduit emotioneel taalgebruik, zijn dan ook teleurstellend in wat als een nuchtere, innoverende analyse werd aangekondigd. Het boek levert dan ook geen bijdrage tot het wetenschappelijk debat rond de Vlaamse Beweging en het (Vlaams-)nationalisme.

LUC BOEVA

DE ROEST D'ALKEMADELAAN 12, B-2600 BERCHEM-ANTWERPEN